

Džavanšir Madžidov
Ambasada Republike Azerbejdžan
u Republici Srbiji

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.2.12>
94(479.24)"1918/2018"
Stručni rad
Primljen: 29.04.2018.
Prihvaćen: 11.08.2018.

STVARANJE DEMOKRATSKE REPUBLIKE AZERBEJDŽAN – POVODOM STOGODIŠNJICE DRŽAVNOSTI AZERBEJDŽANA

Nastanak, trajanje i civilizacijski dometi Demokratske Republike Azerbejdžan (1918-1920) tema su ovog rada. Nastala nakon Oktobarske revolucije, Republika će ostaviti trag u istoriji ne samo Zakavkaskog regiona, nego i šire, iako je trajala manje od dve godine. Demokratska Republika Azerbejdžan bila je za dvadesete godine 20. veka izuzetno moderna tvorevina, ne samo u političkom, već i u civilizacijskom i kulturološkom smislu. Smatra se pretečom modernog nezavisnog Azerbejdžana, koji je svoju punu samostalnost ostvario 1991. godine.

Ključne reči: Demokratska Republika Azerbejdžan, Zakavkaski region, demokratska ishodišta, kulturni napredak, žensko pravo glasa.

I

Do 1917. godine teritorija današnjeg Azerbejdžana je bila deo carskog Zakavkaskog administrativnog regiona više od 100 godina. Zakavkaski region carske Rusije bio je multinacionalna oblast i iz njega su kasnije nastale tri nove države: Azerbejdžan, Gruzija i Jermenija. Posle Februarske revolucije 1917. godine formiran je Posebni zakavkaski komitet kako bi se premostio vakuum u vlasti, nakon abdikacije cara Nikolaja II. Članovi Zakavkaskog komiteta bili su članovi Državnog saveta i jermenski, gruzijski i azerbejdžanski političari, odnosno poslanici među kojima i azerbejdžanski poslanik u Četvrtoj Dumi, M. Džafarom. OZAKOM (*Особый Закавказский Комитет*) je objavio da će u mesecima nakon abdikacije biti formirana Zakavkaska ustavna skupština koja će se baviti glavnim pitanjima regiona: nacionalnim, religijskim, agrarnim i socijalnim. (Seyid-zade, 2011, 209-218; Hasani, 2009: 120-137)

Tokom aprila i maja 1917. godine održano je više skupština muslimanskih naroda Kavkaza. Kao i mnoge druge nacionalne manjine Zakavka-

zja, i Azerbejdžanci su, nakon Februarske revolucije, proglasili kao svoj nacionalni cilj odvajanje od Rusije. Predstavnici muslimanske zajednice, kao što su Mamad Hasan Hadžinski (Məmmədhasən Hacınski), Mamad Emin Rasuladze (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə), Alimardan Topçubašov (Əlimərdan bəy Topçubašov), Fatali Han Hojski (Fətəli xan Xoyski), kao i ostali budući osnivači Demokratske Republike Azerbejdžan istakli su dva osnovna mišljenja u političkom delovanju: panturski, u smislu ujedinjavanja sa Turskom, tj. Osmanskim carstvom, i federativni (koji je zastupao Mamad Emin Rasuladze). Zakavkaski region je dobio priliku da odluči o svojoj sudbini, koristeći se federalizacijom zemlje. (Alstadt, 1992: 195-197)

U skladu sa tom novom strukturom, pojedine pokrajine dobile bi potpuno nezavisnu unutrašnju politiku, dok bi na saveznom nivou, centralna vlada imala ovlašćenja samo u spoljnoj politici, odbrani zemlje i u pitanju carina. Međutim, nakon izbijanja Oktobarske revolucije (7. novembra 1917. godine), zakavkaska uprava je morala da potpuno menja svoju politiku, s obzirom da je u Rusiji buknuo građanski rat između boljševika i „belih“. Zakavkazje nije prihvatilo boljševičku revoluciju. (Rezvani, 2014: 52)

Međutim, kako se posle Oktobarske revolucije, ruska vojska praktično raspala, vojnici sa Kavkaskog fronta¹ su u masama napuštali front i vraćali se kućama. Zabrinut zbog toga, Zakavkaski savet (Sejm) je osnovao Vojni savet naroda, u kome su bili predstavnici Azerbejdžanaca, Gruzijaca i Jermena. Kada se velika grupa ruskih vojnika povukla sa fronta u januaru 1918. godine i krenula preko Kavkaza kući, predsednik Saveta, gruzijski menjševik Noe Ramišvili naredio je njihovo razoružanje. Ruski vojnici su zaustavljeni pored stanice Šamkir, u Azerbejdžanu i bili su pozvani da predaju svo oružje i vojnu opremu. (Feigl, 2011: 76-79)

U februaru 1918. godine Sejm je počeo da radi u Tbilisiju i to je bio prvi ozbiljan korak ka potpunoj nezavisnosti kavkaskih naroda. Sejm se sastojao od 125 članova i predstavljao je tri vodeće partije: gruzijske menjševike (32 predstavnika), azerbejdžanske muslimane (Musavat, 30 poslanika) i jermenske dašnake (27 predstavnika). Boljševici su odbili da se priključe Sejmu i osnovali su svoju sopstvenu vladu od lokalnog Sovjeta u Bakuu, takozvana Baku komuna (od novembra 1917. do 31. jula 1918. godine). Ko-

1 U vreme izbijanja revolucija, prvo Februarske, a zatim Oktobarske, ruska Kavkaska armija je bila duboko u teritoriji tadašnje osmanske carevine, osvojili su Trapezunt i kroz severoistočnu Anadoliju prodirali prema moreuzima.

munu su činili 85 socijalnih revolucionara i levih socijalnih revolucionara (eseri), 48 boljševika, 36 dašnjaka, 18 članova iz Musavata i 13 menjševika. Stepan Šaumjan, boljševik i Prokopius Džariparidze, levi eser, bili su predsednici Saveta narodnih komesara Komune u Bakuu. Zakavkaski Sejm je sa Osmanskim carstvom potpisao primirje u Erzendžanu 5. decembra 1917. godine. To nije sprečilo Osmanlije da krenu u ofanzivu, ne samo da povrate svoje teritorije koje su do tada izgubili u ratu, već i da osvoje nove. (Mahmudlu, 2005: 45)

S druge strane, boljševička vlada je 3. marta 1918. godine u Brest-Litovsku potpisala mir sa Centralnim silama, naravno po diktatu Nemačke. Osim ogromnih teritorijalnih gubitaka na zapadu bivše Carevine (Nemci su došli na oko 150 kilometara od Petrograda), jedan od uslova mira, na kome je insistiralo Osmansko carstvo bio je povratak područja Karsa, Batumija i Ardahana (u stvari onih oblasti koje su Osmanlije izgubili u ratu sa Rusima 1877-1878. godine). Takvi uslovi Brest-Litovskog mira otkrili su duboki sukob između Gruzijaca i Jermena sa jedne strane i zakavkaskih muslimana sa druge. Sejm je pokušao da u martu 1918. godine povede mirovne pregovore sa Turcima u Trapezuntu, ali bez ikakvih rezultata. Osmansko carstvo je ultimativno zahtevalo od Sejma da prihvati uslove Sporazuma iz Brest-Litovska i pokrenulo je vojnu akciju kako bi iznova okupiralo Batumi, Kars i Ardahan. (Wheeler-Bennett, 1938: 37-45)

Istovremeno, porasle su i međuetničke i verske tenzije i u Bakuu je došlo do sukoba između Jermena i Azerbejdžanaca. Boljševici i njihovi saveznici su optužili Musavat i Itihad za panturkizam. Došlo je do borbi između jermenskih dašnjaka i muslimanskih milicija. Iako su boljševici formalno bili neutralni, u suštini su pomagali Jermene (možda i zbog toga što je predsednik Sovjeta u Bakuu, Stepan Šaumjan, i sam bio Jermenin). Sve političke grupe koje nisu bile azerbejdžanske prišle su boljševicima u borbi protiv muslimana. (<https://www.crwflags.com/fotw/flags/az%7Dmus.html>)

Izjednačujući Azerbejdžance sa Turcima, pod navodnim opravdanjem da se svete za „genocid“ koji su Turci 1915. godine izvršili nad Jermenima u Osmanskom carstvu, *dašnjaci* su izvršili masakr nad azerbejdžanskim stanovnicima Bakua. Između 30. marta i 2. aprila 1918. godine (danas poznato kao Martovski dani) masakrirano je oko 12.000 Azerbejdžanaca i drugih muslimana: muškaraca, žena i dece. Muslimani koji nisu pobijeni, proterani su iz grada, ili su morali da ilegalno žive. Istovremeno, boljševički vojni odredi bili su angažovani u teškim borbama u i oko Gandže protiv Osman-

ske kavkaske armije islama. Ovu armiju organizovao je sam ministar vojni, u stvari nezvanični diktator Osmanskog carstva Enver-paša² sa ciljem da osmanskoj državi pripoji sva područja bivše Ruske carevine na Kavkazu i u Srednjoj Aziji u kojima su živeli muslimani i turkijski narodi. (Alstadt, 1992: 171-173)

Pod zastavom panturkizma i islama, mlađi brat Enver-pašin, general major Nuri-paša, poveo je ovu armiju (u stvari korpus) na Kavkaz kako bi prvenstveno stavio pod kontrolu naftovod Baku-Tbilisi. I Nemci su koristeći odredbe Brest-Litovskog mira poslali jedan mali odred u Gruziju, i čak sa njom napravili sporazum od pomoći. Pod izričitim Lenjinovim uputstvima, boljševici su pokušali da od 100.000 Jermena, bivših oficira i vojnika ruske carske armije, stvore snagu koja će sprečiti ovaj turski prodor. U tome nisu uspjeli. U svakom slučaju, osmanska vojska pod komandom Nuri-paše je kod Jevlaha i Agdaša porazila *dašnake* i ruske snage. Kako su zakavkaski narodi hteli da se odvoje od Rusije, to je 24. februara 1918. godine Sejm proklamovao osnivanje Zakavkasko Demokratske Federativne Republike, ona je zaživela 22. aprila, ali se već 26. maja 1918. godine raspala. Azerbejdžanski poslanici u Sejmu su se organizovali u Azerbejdžanski Nacionalni Savet, koji je odmah preuzeo na sebe ulogu parlamenta i 28. maja proglasio osnivanje Demokratske Republike Azerbejdžan. Istog dana je doneta i Nacionalna povelja, koja je u osnovi proklamovala ove principe (Svietochowski, 2004: 129):

1. Azerbejdžan je potpuno suverena nacija. Sastoji se od južnih i istočnih delova Zakavkazja pod vlašću azerbejdžanskog naroda.
2. Odlučeno je da oblik države nezavisnog Azerbejdžana bude demokratska republika.
3. Azerbejdžanska Demokratska Republika je odlučna da uspostavi prijateljske odnose sa svima, prvenstveno sa susednim državama i narodima.
4. Azerbejdžanska Demokratska Republika garantuje svim svojim građanima unutar svojih granica sva građanska i politička prava, bez obzira na etničku pripadnost, veru, klasu, profesiju ili pol.
5. Azerbejdžanska Demokratska Republika će pomagati slobodan razvoj svih nacionalnih manjina koje žive na njenoj teritoriji.
6. Sve dok se na uspostavi Azerbejdžanska ustavotvorna skupština, vrhovnu vlast u Azerbejdžanu vršiće Nacionalni savet i privremena vlada koja će odgovarati Savetu.

2 Enver-paša će poginuti u borbi protiv boljševika u današnjem Turkestanu 1922. godine.

Inače, Savetu su se protivili ultranacionalisti koji su ga optuživali da je isuviše levo orijentisan. (Svietochowski, 2004:129)

Bez obzira što je postojala samo dve godine, višestranačka azerbejdžanska parlamentarna republika i koalicione vlade uspele su da ostvare neke od ciljeva u izgradnji države i nacije, u oblasti obrazovanja, stvaranja nacionalne vojske, nezavisnih finansija i ekonomskog sistema, međunarodnog priznanja, diplomatskih veza sa nizom zemalja, pripremanja Ustava, uspostavljanja i ostvarivanja jednakih prava za sve. Kao primer ostvarivanja jednakih prava može se istaći opšte pravo glasa, kojim su žene takođe dobile pravo glasa, što je za taj period 20. veka bilo izuzetno napredno, kako za islamski svet, tako i u celoj Evropi. Postavljen je time kamen temeljac za ponovnu uspostavu nezavisnosti 1991. godine. Političkim životom Demokratske Republike Azerbejdžan dominirala je partija Musavat, pobednik na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1917. godine. Prvi saziv Parlamenta Republike počeo je sa radom 5. decembra 1918. godine. Parlament je imao 97 poslanika, a od toga Musavat 38 i sa još nekoliko nezavisnih poslanika činio je najveću poslaničku grupu. Tokom trajanja Republike smenilo se pet vlada (šesta se formirala upravu u trenutku kada su boljševici okupirali Azerbejdžan). U svim vladama Musavat je bio u koaliciji sa drugim partijama, uključujući Muslimanski socijalistički blok, Partiju za nezavisnost Azerbejdžana, Ehrar (Liberalnu partiju), Socijaldemokratsku partiju, Humat partiju. Konzervativci iz Itihad partije su uglavnom bili u opoziciji i nisu učestvovali u vladama, osim što je njihov pripadnik bio Glavni državni inspektor u poslednjem kabinetu. Premijer prve tri vlade bio je Fatali Han Hojski, a poslednje dve Nasib Jusifbejli. Predsednik poslednje vlade je trebalo da bude Mamad Hasan Hadžinski, ali se ona, kao što je već rečeno, nije formirala zbog boljševičke invazije. Predsednik Parlamenta Alimardan Topčubašev je vršio i funkciju predsednika Republike, pa je u tom svojstvu i predstavljao Azerbejdžan na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine u Versaju. (Islamov, 2010: 18-23)

Vlada Azerbejdžanske Demokratske Republike je pokušala da ostane neutralna tokom građanskog rata u Rusiji, ne opredeljujući se ni za „crvene“ ni za „bele“. Tokom svog kratkog trajanja od 1918. do 1920. godine Republika Azerbejdžan je uspela da uspostavi diplomatske odnose sa mnogim državama i to prvenstveno sa susedima: Gruzijom, Jermenijom, Persijom, Turskom, to jest imala je predstavništvo u Istambulu, konzule u Batumiju,

Ukrajini i na Krimu. Šesnaest država je uspostavilo svoja predstavništva u Bakuu: Velika Britanija, Ukrajina, Finska, Švedska, Danska, Italija, Grčka, Sjedinjene Američke Države, Francuska, Belgija, Litvanija, Jermenija, Gruzija, Persija, Poljska i Švajcarska. Na Pariskoj mirovnoj konferenciji, azerbejdžanska delegacija je uputila notu predsedniku Sjedinjenih Država, Vudrou Vilsonu, sa sledećim zahtevima:

1. Priznanje nezavisnosti Azerbejdžana.
2. Principi koje je predsednik Vilson izneo u svojim čuvenih četrnaest tačaka treba da se primene na Azerbejdžan.
3. Treba da se prizna i dozvoli učešće azerbejdžanskoj delegaciji na Pariskoj mirovnoj konferenciji.
4. Ministarstvo rata Sjedinjenih Država treba da proširi vojnu pomoć Azerbejdžanu.
5. Neophodno je da se uspostave diplomatski odnosi između Sjedinjenih Država i Azerbejdžana. (Aliyev, 2010) (Bulletin d'Information de l'Azerbaïdjan, No. I, 1919)

Nažalost, iako je predsednik Vilson primio delegaciju, ona je naišla na hladan prijem. Jasno im je rečeno da cilj konferencije nije da svet podeli u male delove i da je za njih najbolje da naprave Zakavkasku konfederaciju, jer bi se na taj način osigurala zaštita čitavog regiona, pod mandatom neke od sila, koji bi ova dobila od Lige naroda. S druge strane, rečeno im je da se pitanje nezavisnosti Azerbejdžana ne može rešavati pre nego što se reši rusko pitanje (s obzirom da je tada u Rusiji već besneo građanski rat). Ipak, uprkos stavu predsednika Vilsona, 12. januara 1920. godine, Vrhovni savet Savezničkih snaga je de facto priznao Azerbejdžan, zajedno sa Gruzijom i Jermenijom. Saveznici su priznali zakavkasku republiku pretežno zbog njihovog straha od boljševizma, ali njihove aktivnosti protiv boljševika, bar u Zakavkazju, nisu išle dalje od reči i bledih diplomatskih protesta. (Bagirova, 2010:108-118)

Državno ime Azerbejdžan, koju je usvojila vodeća *Musavat* partija iz političkih razloga, a pre osnivanja Demokratske Republike Azerbejdžan 1918. godine, koristilo se isključivo za oblast koja se danas nalazi u severozapadnom Iranu. Zbog toga je i odluka da se zemlja nazove Azerbejdžan izazvala i neke proteste u Iranu. Naime, iako je proklamacija o nezavisnosti Azerbejdžana jasno označavala da se odnosi na teritoriju severno od reke Araks, Iranci su bili sumnjičavi u vezi sa tim. U Teheranu su sumnjali da osnivanje Republike Azerbejdžan predstavlja u stvari osmanski manevar da se provincija Tabriz odvoji od Irana. (Orujlu, 2010: 43-53)

Dana 16. jula 1919. godine Savet ministara Azerbejdžanske Demokratske Republike imenovao je Adila Kana Ziatkana, kao diplomatskog predstavnika Azerbejdžana na dvoru persijskog Kralja nad kraljevima. Persijska delegacija koju je predvodio Sejed Zijad-Din Tabatai došla je u Baku, kako bi pregovarala o saobraćaju, tarifama, poštanskom saobraćaju, carini i drugim sličnim sporazumima. Slično kao i drugi rivali na Kavkazu, i rani period postojanja Azerbejdžanske Demokratske Republike bio je opterećen teritorijalnim sporovima. To se posebno odnosi na sukobe sa Prvom Jermenskom Republikom oko Nahičevana, Nagorno-Karabaha, Zangezura i Kazaha. Sa Demokratskom Republikom Gruzijom sporilo se oko područja Balakana, Zakatala i Kaha. Azerbejdžanska republika je tražila i Derbent koji se tada nalazio u okviru Planinske Republike Severnog Kavkaza, ali na tome nije toliko insistirala koliko na sporovima sa Jermenijom i Gruzijom. Da bi se detaljnije objasnio tok ovih sukoba i kakvi su se svi interesi prelamali na ovom području, moramo se vratiti u leto 1918. godine. Naime, u leto 1918. godine, dašnaci su zajedno sa eserima i menjševicima isterali boljševike iz Bakua. Razlog za to je bio što su boljševici odbijali britansku pomoć u borbi protiv Turaka. (Seyid-zade, 2011: 172-175)

Britanci su još u januaru 1918. godine u Bagdadu formirali jednu malu jedinicu od 1.000 ljudi, sa baterijom topova, mitraljeskom četom i tri oklopna automobila i dva aviona, ali potpuno motorizovanu, koja je trebalo da se iz Bagdada, preko Persije, probije do Bakua i obezbedi da tamošnja naftna polja ne padnu u ruke Turaka ili Nemaca. Ovo naravno iz razloga što je zbog revolucija Rusija, kao jedna od članica Antante poražena i izbačena iz rata. Britanci su računali da će uspeti da organizuju dodatne snage od Jermena i drugih snaga koje bi bile lojalne Antanti. Odred je vodio general-major Lajonel Danstervil, pa su one i prozване Danstervilove snage. Britanski odred je uspeo da se probije do Enzelija, luke na južnoj, persijskog obali Kaspijskog jezera. Ovde samo treba istaći epiozodu, doduše tragičnu, komesara Bakuanskog sovjeta, odnosno Komune. Naime, kada su zbačeni sa vlasti 26. jula 1918. godine, pokušali su da se brodom probiju do Astrahana, koji su držali boljševici. Međutim, kako im je Kaspijska ratna flota odbila poslušnost, to ih je jedan ratni brod presreo i vratio u Baku, gde su uhapšeni. Međutim, uz pomoć boljševika koji su ostali u Bakuu, a koje je vodio Atanas Mikojan (kasniji poznati sovjetski političar) uspeali su da pobegnu i da se ovaj put prebace do Krasnovodska (sada Turkmenbaši, u Turkestanu) na su-

protnu obalu Kaspijskog mora, ali su tamo uhapšeni od strane *esera* i kasnije streljani u Ašhabadu u Turkestanu. Ovaj događaj je kasnije poslužio boljševičkoj i kasnije sovjetskoj propagandi da razvije pravu legendu o „dvadeset šest komesara“ iz Bakua, koje su uhvatili i streljali Britanci, tj. ova legenda je u stvari poslužila kao osnov za antibritansku propagandu u SSSR-u. U svakom slučaju umesto boljševičke vlasti formirana je 1. avgusta u Bakuu Centralno Kaspijska Diktatura. (Alstadt, 1992: 151) (Aliyev, 2010: 10-19)

Na osnovu sporazuma od 4. juna 1918. godine zaključenim između Azerbejdžanske Demokratske Republike i Osmanskog Carstva, turske trupe su mogle da uđu u Azerbejdžan kako bi ga zaštitile. S obzirom, da su već osvojile Gandžu u Azerbejdžanu, tokom u junu 1918. godine, formirao se jak korpus od oko 14.000 ljudi, od kojeg su samo 30% činili osmanski vojnici, dok su ostali pripadnici bili Azerbejdžanci i dobrovoljci iz Dagestana. Ova „Osmanska Islamska Armija Kavkaza“, kao što je već rečeno bila je pod komandom general-majora Nuri-paše i sastojala se od turske 5. kavkaske, 15. pešadijske divizije i Azerbejdžanskog muslimanskog korpusa pod komandom Ali-Age Šihlinksog. Dana 30. jula ova armija je već bila na prilazima Bakuu. Borbe za Baku su počele 27. avgusta i trajale su do 14. septembra 1918. godine. (Rezvani, 2014: 67)

Kako nije mogao, zbog malih snaga, da ga odbrani general Danstervil je 14. septembra naredio evakuaciju i vratio se u Iran. Sledećeg dana Baku je pao u osmanske ruke. Prema podacima, turskim vojnicima je bilo zabranjeno da dva dana uđu u Baku, ali su zato ušli njihovi azerbejdžanski saveznici. Tada je prestonica, koja je do tada bila u Gandži, prebačena u Baku. Međutim, osmanska vojska se nije zadržala u Bakuu, ni dva meseca. Kako su u jesen Centralne sile već izgubile rat, a Osmansko carstvo, probojem Solunskog fronta (15. septembra 1918. godine) i kapitulacijom Bugarske (29. septembra 1918. godine) bila odsečena od svojih glavnih saveznika – prvenstveno Nemačke, a time i izbačena iz rata, to je morala 30. oktobra 1918. godine da potpiše primirje u Mudrosu, kojim se obavezala da evakuiše sve osvojene teritorije. Umesto njih 17. novembra 1918. godine, u Bakuu su se iskrcale britanske snage od 5.000 ljudi pod komandom generala Vilijama Montogmerija Tompsona, koji je odmah ustanovio preki sud. (Mahmudlu, 2005: 123-127)

Azerbejdžanska Demokratska Republika se našla u veoma teškoj poziciji. Sa severa su joj pretile snage „belih“ pod komandom generala Denjina, neprijateljski Iran na jugu. Britanska uprava nije bila neprijateljska, ali je bila indiferentna prema postojećim problemima. General Tompson u

početku nije priznavao Republiku, ali je saradivao sa njom. 25. aprila 1919. godine, nasilan protest, koji su organizovali proboljševički radnici u Lenkoranu (koji su uglavnom bili Tališi - pripadnici naroda koji živi u južnom Azerbejdžanu i severozapadnom Iranu) doveo je do toga da je smenjena Muganska teritorijalna uprava, vojna diktatura na čijem je čelu bio ruski pukovnik Suhorukov. (Feigl: 2011, 84-87)

Do sredine 1919. godine situacija u Azerbejdžanu se manje više stabilizovala i britanske snage su napustile Baku 19. avgusta 1919. godine. Sve ovo je uticalo da Azerbejdžanska Demokratska Republika zauzme neutralnu poziciju u vezi sa građanskim ratom koji je besneo u Rusiji. (Mahmudlu, 2005: 130)

Odvajanje Bakua 1918. godine bio je vrlo osetljiv udarac za Sovjetsku Rusiju. Namere boljševičke vlade da povrati kontrolu nad vitalnim regionom bila je jaka i uporna i da bi ostvarila te namere sovjetska vlada je bila spremna na sve ustupke. Tako se obavezala Nemačkoj (pre kapitulacije) da će joj isporučivati jednu četvrtinu ukupne proizvodnje nafte iz Bakua. Tokom 1918. i 1919. godine Sovjetska Rusija je odbila sve pokušaje Demokratske Republike Azerbejdžan da se uspostave diplomatski odnosi između te dve zemlje. Iako je Azerbejdžan zauzeo stan potpune neutralnosti u vezi građanskog rata u Rusiji, boljševička vlada je optuživala Azerbejdžan da pomaže Denjkinove snage i da lobira za britanske interese na Kaspijskom jezeru. U toku 1919. godine, azerbejdžanske levičarske partije Humat i Adalet, uključujući bakuansku organizaciju ruske komunističke partije, konsolidovali su svoje pozicije i do kraja godine je osnovana Azerbejdžanska komunistička partija. Ona je odmah pokrenula propagandnu kampanju u Bakuu i okolini, naravno uz svesrdnu pomoć boljševika. 1920. godine, boljševička vlada je uspostavila snažne veze sa novom turskom vladom pod vođstvom Mustafe Kemala. (Aliyev: 2010, 10-19)

Boljševici su bili spremni da naoružavaju Tursku, uz zamenu za tursku pomoć u Azerbejdžanu. Turci su zbog toga posebno savetovali da se prilikom operacija prema Azerbejdžanu koriste vojni odredi koje su oni formirali u Dagestanu, kako bi se što lakše okupirao Baku i sprečilo uništavanje naftnih rezervoara. Turska pomoć odigrala je značajnu ulogu i privukla simpatije muslimanskog stanovništva Azerbejdžana boljševicima. Do marta 1920. postalo je jasno da je ekonomska i politička situacija dostigla kritičnu tačku. Prema analizi, koju su u skladu sa obaveštajnim podacima, sačinili boljševici, azerbejdžanska vlada imala je malu podršku stanovništva i to je trebalo da omogući uspeh. Vladimir Iljič Lenjin je opravdavao napad i inva-

ziju na Azerbejdžan, ističući činjenicu da sovjetska Rusija ne može preživeti bez nafte iz Bakua. Posle velikih političkih kriza, peta vlada Azerbejdžanske Demokratske Republike podnela je ostavku 1. aprila 1920. Da bi se izbeglo krvoproliće, poslanici su prihvatili zahteve ultimatumu i Demokratska Republika Azerbejdžan je prestala da postoji, da bi je zamenila Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika. Crvena armija je ušla u Baku 30. aprila 1920. godine, uz veoma mali otpor azerbejdžanskih oružanih snaga, koje su uglavnom bile na frontu u Karabahu. Prva komunistička vlada Azerbejdžana bila je sastavljena isključivo od Azerbejdžanaca, pripadnika levih frakcija Humat i Adalet partija. (Həsənli, 2012: 92)

U maju 1920. godine izbio je veliku ustanak protiv Crvene armije u Gandži, sa namerom da se Musavet partija ponovo vrati na vlast. Ustanak je ugušen do 31. maja. Vođe demokratske republike su ili pobile u Gruziju, Tursku i Iran, ili su ih uhapsili boljševici i likvidirali. Tako su likvidirani vojni zapovednici azerbejdžanske vojske – blizu dvadeset generala. Ipak, bivši vojni ministar general Samedbej Mehmandarov i njegov zamenik general Ali-Aga Šihlinski su prvo bili uhapšeni, ali uz zauzimanje vođe azerbejdžanskih komunističara Narimana Narimanova, posle dva meseca pušteni su na slobodu. Generali Mehmandarov i Šihlinski su kasnije završili svoje karijere kao predavači na vojnoj akademiji Azerbejdžanske SSSR. (Həsənli, 2012: 95-96)

Azerbejdžanci nisu tako lako predali svoju nezavisnost. U borbi protiv Crvene armije poginulo je 20.000 ljudi. Ipak, treba reći da je Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika formirana uglavnom bez većeg otpora, s obzirom da je boljševička ideologija imala dosta pristalica i simpatizera u Azerbejdžanu, pogotovu među radništvom Bakua. Prvi predsednik sovjetske azerbejdžanske vlade bio je Nariman Narimanov. Do kraja godine pod sovjetsku vlast pala je i Jermenija, a u martu 1921. godine i Gruzija. (Həsənli, 2012: 70-71)

II

Iako nije, u ondašnjim geostrateškim i političkim okolnostima, mogla dugo da se održi, Demokratska Republika Azerbejdžan ima veliki značaj za razvoj demokratije i sekularnosti ne samo u Azerbejdžanu, koji će svoju nezavisnost steći ponovo 1991. godine, već i u čitavom regionu Zakavkazja, a posebno u islamskom svetu. Kada je 28. maja 1918. godine osnovana Demokratska Republika Azerbejdžan, ona je suštinski bila prva sekularna islamska država, osnovana i pre Republike Turske (1923). (Cornell, 2011: 22-23)

Kako se može uočiti iz citirane *Nacionalne povelje*, koja je veoma jasna i koncizna, primarni cilj bio je jednakost svih građana novoformirane države. Zakonom o državljanstvu bila su garantovana sva građanska prava i slobode svim licima rođenim na teritoriji Azerbejdžana. Jezik, nacionalna, verska ili polna pripadnost nisu imala nikakvog značaja. U tom smislu, prednost nije davana nijednoj naciji ili konfesiji. (Svietochowski, 2004: 147-148)

Veoma je značajan i *Izborni zakon*, kojim je uvedeno opšte pravo glasa. Time je uvedeno i pravo glasa za žene, što predstavlja izuzetno liberalan koncept ne samo u islamskom svetu, već generalno za dvadesete godine 20. veka, kada žene još nisu imale pravo glasa ni u svim evropskim državama. Nažalost, kako je Demokratska Republika Azerbejdžan trajala manje od dve godine, izbori nisu bili organizovani, te ovaj napredni i moderni zakon za ono vreme nije bio primenjen u praksi. (Ismayilov, *Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future*, 2009: 202-205)

Uopšte, iako kratkotrajan, period postojanja Demokratske Republike Azerbejdžan unapredio je opšta prava žena. Veoma se insistiralo na školovanju ženske populacije, te je obrazovanje postalo dostupno i onim ženama koje nisu bile iz najviših društvenih slojeva. Proces opismenjavanja žena krenuo je uzlaznom linijom. (Ismayilov, *Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future*, 2009, 202-205) (Ali Zade, Mažidova: 2016, 5-7)

U svom izuzetnom romanu-autobiografiji *Orijentalista* autor Tomas Rajs, razotkrivajući segment po segment biografiju Leva Nusibauma, Jevreja rođenog u Bakuu 1905. godine, iz koga je pobegao pred boljševičkom pretinjom i nastanio se u Beču, gde je, pod pseudonimima Esad Bej i Kurban Said, pisao knjige o Istoku, islamu, pustinji, karavanima, osvrće se i na period Demokratske Republike Azerbejdžan. Iz njegovog kazivanja, može se uočiti gotovo sve ono što se čita u dokumentima vezanim za ovu državu (Rajs, 2005: 94-96).

Bilo je to vreme savremenih nazora, uspona kulture i obrazovanja, političkih sloboda. Svakako, čitav taj proces modernizacije bio je moguć zahvaljujući naftnom bogatstvu koje je Azerbejdžan posedovao i poseduje. Iako se, kako kroz dokumenta, tako i kroz pomenuti roman, može nazreti i korupcija u društvu, ona svakako nije bila ni toliko izražena ni raširena, da bi zasenila sva ona postignuća kojima Demokratska Republika Azerbejdžan može i treba da se ponosi. (Independent Azerbaidjan, 2011: 3-7)

Sam Lev Nusibaum, koji je za sobom ostavio dnevnike, korespondenciju, zabeleške, uvek će se vraćati na period nezavisne Demokratske Republike Azerbejdžan, opisujući ga kao vreme neobičnog optimizma (Rajs, 2005: 95).

Rajs naglašava da su ga intervjui sa drugim ličnostima koji su proživeli to vreme u Azerbejdžanu uverili u istinitost takvih tvrdnji. Razgovarajući sa Rajsom, Zulejha Asadulajeva, mlađa sestra Levovog školskog druga Esada, izjavila je: „Svi smo se ponosili našom nezavisnom i modernom muslimanskom republikom (...) Žene su imale pravo glasa, što je nezamislivo u muslimanskom svetu (...) Imali smo prilično sekularnu državu na čelu sa obrazovanim državljaninom. Sve je bilo suviše lepo da bi bilo istinito – da bi trajalo! Vođe nisu shvatale da smo potpuno nesporni za odbranu!“ (Rajs, 2005: 95-96)

Dometi Demokratske Republike Azerbejdžan mnogo su širi od njenog trajanja. U tom relativno kratkom periodu stvaranja moderne, sekularne države mogu se naći i koreni današnjeg modernog Azerbejdžana, koji pleni ne samo svojom lepotom, nego i negovanjem vrednosti, kakve su jednaka prava za sve ljude, multikulturalizam i multikonfesionalizam.

Literatura:

- Aliyev, A. (2010). Turkey and Azerbeidjan on the path towards integration into Europe. Problems and prospects. U: *Views on the history and of democracy development in Azerbaidjan and Turkey*, ed. Leila Alieva and Vurgun Ayyub (pp. 10-19). Baku: Qanun: Center for National and Interantional Studies.
- Alstadt, A. (1992). *The Azerbeidjani Turks: Power and Identity under Russian rule*. Baku: Hoover Instituttion Press.
- Bagirova, I. (2010). The building of rule of law state: Azerbaidjan and Turkey`s experience. U: *Views on the history of democracy development in Azerbaidjan and Turkey* (pp. 108-118). Baku: Qanun: Center for National and International Studies.
- Bulletin d'Information de l'Azerbaidjan, No. I.* (1919). Baku: September 1, 1919, pp. 6-7.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaidjan since independence*. New York: M.E. Sharpe.
- Feigl, E. (2011). *The land of fire on the Silk Road: History of Azerbaidjan*. Baku: Indigo.
- Hasani, J. (2009). Azerbaidjan at the crossroads of epochs: the first attempt to join the free world. *The Caucasus and Globalization* 3.4, 120-137.
- Həsənli, C. (2012). *Sovet Dövründə Azərbaycanın (1920-1939)*. Bakı: Adiloğlu.
- Independent Azerbaidjan.* (2011). Baku: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaidjan.

- Islamov, T. (2010). Parliamentary of Azerbaidjan a brief history. U: *Visions of Azerbaidjan* 5.6, 18-23.
- Ismayilov, K. (2009). The history and prospects of parliamentarism in Azerbaidjan. U: *Democartic Values in the history of Azerbaidjan ed. Leila Alieva* (pp. 8-18). Baku: Center for National and International Studies.
- Ismayilov, K. (2009). Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future. U: *Democratic values in the history of Azerbaidjan* (pp. 198-205). Baku: Center for National and International Studies.
- Mahmudlu, Y. (2005). *Azerbaidjan: Short history of statehood*. Islamabad: Prezident Kitab-xanasi - Leaf Publications.
- Orujlu, M. (2010). Political pluralism and electoral democracy: Azerbaidjani tradition and Turkish experience. U: *Views on the history of democracy and development in Azerbaidjan and Turkey ed.* (pp. 43-53). Baku: Qanun: Center for National and International Studies.
- Rezvani, B. (2014). *Etho-territorial conflict and coexistence in Caucasus, Central Asia and Fereydan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Seyid-zade, D. (2011). *Azerbaidjan in the begining of XX century: Roads Leading to Independence*. Baku: Bizim Kitab.
- Svietochowski, T. (2004). *Russian Azerbaidjan 1905-1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wheeler-Bennett, J. W. (1938). *Brest-Litovsk : The forgotten peace*. London: Macmillan.
- Zarifa Ali Zade, Majidova Lala. (2016). *Znamenite žene Azerbejdžaa*. Beograd: Azerbejdžanski kulturni centar.

Internet adrese:

<https://www.crwflags.com/fotw/flags/az%7Dmus.html>

http://azerbaijan.az/portal/History/Middle/middle_03_a.html

**СОЗДАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ – ПО СЛУЧАЮ СТОЛЕТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Резюме

В этой статье рассматривается происхождение, существование и цивилизационные достижения Демократической Республики Азербайджан (1918-1920). Она была создана после Октябрьской революции, и эта республика оставит след в истории не только в Закавказском регионе, но и шире, хотя она длилась менее двух лет. Демократическая Республика Азербайджан была исключительно современным созданием двадцатых годов XX века не только в политическом, но и цивилизационном и культурном смысле. Она считается предшественником современного независимого Азербайджана, который в 1991 году приобрел полную независимость.

Пределы Демократической Республики Азербайджан намного шире своей продолжительности. В этот относительно короткий период создания современного, секулярного государства, можно найти корни сегодняшнего современного Азербайджана, который привлекает не только своей красотой, но и укреплением ценностей, таких как равенство прав, мультикультурализм и мультиконфессиональность.

Ключевые слова: Демократическая Республика Азербайджан, Закавказский регион, демократические источники, культурное развитие, женское право голосования